

Praslovanské slovesné formy můžeme dělit podle toho, jestli jsou tvořeny synteticky, nebo analyticky:

syntetické formy

prézens
imperativ
aorist sigmatický
imperfektum
aorist asigmatický
participia
infinitiv
supinum

analytické formy

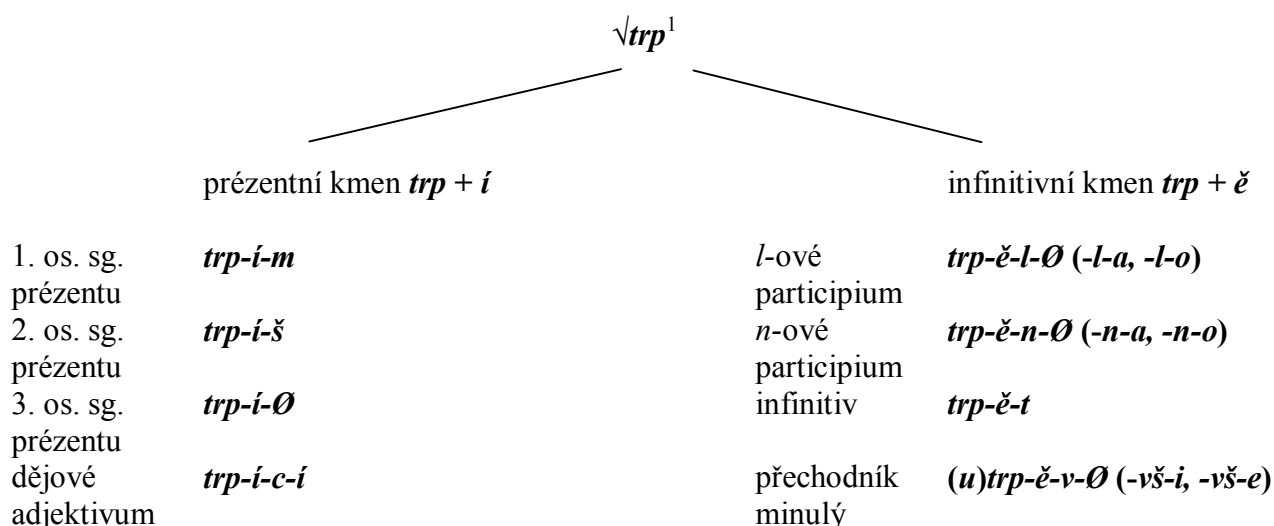
perfektum (préteritum)
plusquamperfektum
kondicionál
pasivum
futurum ?

Slovanské sloveso vyjadřuje mnohem více gramatických kategorií než slovanské jméno, a to gramatické kategorie:

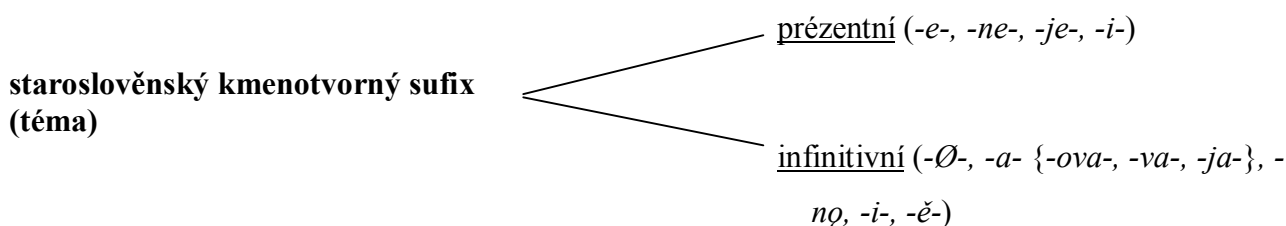
- osoby a čísla,
- času,
- slovesného způsobu,
- slovesného rodu,
- vidu,
- jmenného rodu.

Velká část těchto gramatických kategorií je vyjadřována syntetickými slovesnými formami. Zřejmě z tohoto důvodu je formální flexe slovanského slovesa mnohem strukturovanější než flexe jmenná.

Pro formální derivaci slovesných forem je klíčový kmen. Drtivá většina slovanských sloves se tvoří od dvou kmenů, jak je patrné z následujícího schématu novočeského slovesa *trpět*. Teprve ke kmeni derivovanému pomocí kmenotvorných sufixů (tzv. témat) *-í-*, anebo *-ě-* se připojují osobní koncovky, event. sufixy s koncovkami (v případě participií), které tvoří úplnou slovesnou formu:

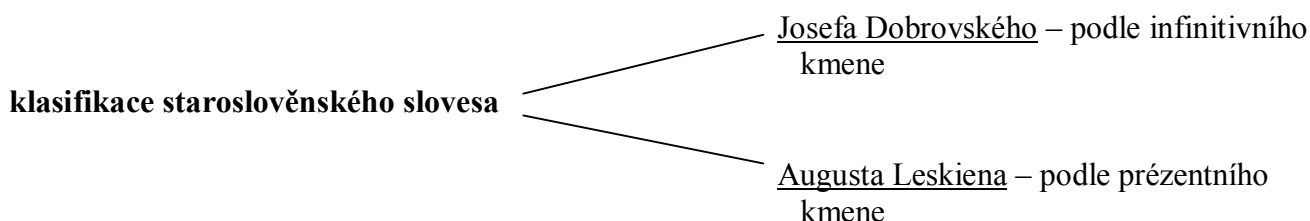
Z uvedeného schématu je zřejmé, že pro adekvátní klasifikaci (drtivě většiny) českých sloves potřebujeme znát podobu prézentního a infinitivního kmene. Totéž platí také pro staroslověnštinu, v níž známe následující typy kmenotvorných přípon (témat):

Z právě představeného přehledu plyne,

1. že pro správné pochopení tvoření konkrétních forem každého staroslověnského slovesa musíme identifikovat jeho dva kmenotvorné sufixy (prézentní a infinitivní);
2. že staroslověnské sloveso je možno klasifikovat buď podle prézentního, anebo podle infinitivního sufixu.

Obě klasifikace staroslověnského slovesa se v dějinách slavistiky užívaly a užívají. Jsou personifikovány dvěma významnými paleoslovenisty:

V našem kurzu budeme používat klasifikaci podle prézentního kmene. Proto členíme staroslověnská slovesa do 4 slovesných tříd, jež reprezentují následující kmenotvorné sufixy:

¹ Symbol $\sqrt{\quad}$ slouží k označení lexikálního morfu („slovního kořene“).

	I. třída	II. třída	III. třída	IV. třída
kmenotvorná přípona	-e-	-ne-	-je-	-i-

Pro každou třídu je však třeba doplnit jako sekundární klasifikační kritérium **podtyp** (vzor). Zpravidla se podtypem zohledňuje odlišná kmenotvorná přípona (I., III. a IV. třída), eventuálně konsonantické, nebo vokalické zakončení slovního základu, tj. jestli kmenotvorné příponě předchází konsonant nebo vokál (II. a III. třída):

I. třída	I.A třída		I.B třída	
infinitivní kmenotvorná přípona	-Ø-		-a-	
vzor	nesti (<i>nes-Ø-ti</i>)		zъvati (<i>zъv-a-ti</i>)	
II. třída	II.A třída		II.B třída	
infinitivní kmenotvorná přípona	-nŏ-		-nŏ-	
zakončení slovního základu	konsonantické		vokalické	
vzor	dvignŏti (<i>dvig-nŏ-ti</i>)		minŏti (<i>mi-nŏ-ti</i>)	
III. třída	III.A třída		III.B třída	
infinitivní kmenotvorná přípona	-Ø-		-a- (-ova-/-va-/-ja-)	
	III.A. a)	III.A. b)	III.B. a)	III.B. b)
zakončení slovního základu	vokalické	konsonantické	vokalické	konsonantické
vzor	znati (<i>zna-Ø-ti</i>)	žęti (<i>žę-Ø-ti</i> < <i>žen-Ø-ti</i>)	lajati (<i>la-ja-ti</i>)	plakati (<i>plak-a-ti</i>)

Některá slovesa patřící do této třídy náležela původně do I. třídy, neboť jejich *-j-* bylo součástí slovního základu, týká se to sloves III. A. a) třídy *pęti* – *pojŏ*, *poješi* (kořen **poi-*, infinitiv: **poitei* > *pęti*, prézens **poi-e-ši* > *poj-e-ši*) *biti* – *bъješi* (kořen s ablautovým střídáním **bei-/bii-*, infinitiv: **beitei* > *biti*, prézens **bii-e-ši* > *bъješi*), *lajati* – *lajŏ*, *laješi* (kořen **lai-*).

Podoby s *-ova-*, *-va-*, *-ja-*, které se později proměnily v slovotvorné (kmenotvorné) přípony vznikly: a) z diftongu na konci slovního základu * *věrou-a-tei* > *věr-ova-ti*, b) z hiatických *-j-* a *-v-*, které se vytvořily v kontextech, kdy *-a-* následovalo po samohláskovém zakončení slovního základu: * *umy-a-ti* > *umy-va-ti*, * *ubi-a-ti* > *ubi-ja-ti*.

IV. třída	IV.A třída	IV.B třída
infinitivní kmenotvorná přípona	-i-	-ě- (<i>-a-</i>)
vzor	<i>prosi</i> (<i>pros-i-ti</i>)	<i>trpěti</i> (<i>trp-ě-ti</i>)

Do IV.B třídy patří slovesa, jejichž kmenotvorná přípona má podobu *-a-*: vesměs jde o případy, které vznikly dispalatalizací *ě* > *a* po *ž š č j* (*držati*, *bojati*), ale také sem náleží sloveso *sъpati*.

Přehled slovesných tvarů podle slovesného kmene:

prezentní kmen	infinitivní kmen
prézens	infinitiv
imperativ	supinum
participium <i>m-ové</i>	<i>l-ové</i> participium
participium <i>nt-ové</i>	<i>n-ové</i> participium
	<i>s-ové</i> participium
	aorist sigmatický
imperfektum ?	imperfektum ?
	aorist asigmatický

Kromě toho existuje pět staroslověnských sloves, jejichž flexe se netvoří pomocí prezentního kmene. Proto se tato slovesa hodnotí jako atematická, tj. jako slovesa bez kmenotvorného sufixu (přesněji by však bylo hodnotit tato slovesa jako slovesa bez prezentní kmenotvorné přípony – některá z nich totiž mají téma infinitivní):

byti ‚být‘ *dati* ‚dát‘ *jasti* ‚jíst‘ *věděti* ‚věděť‘ *iměti* ‚mít‘

Diagnostika kmenotvorné přípony

Abychom byli schopni správně stanovit příslušnost slovesa do slovesné třídy, musíme znát:

1. formu 2. osoby singuláru přítomnosti;
2. formu 1. osoby singuláru přítomnosti;
3. formu infinitivu.

Znalost těchto osob získáme z jakéhokoli staroslověnského slovníku.

Analýzu provádíme podle následujícího algoritmu:

Ad 1. Z formy druhé osoby extrahujeme přítomnou kmenotvornou příponu, a to tak, že odstraníme osobní koncovku *-ši*. Pak se nám vyjeví kmen, z něhož separujeme kmenotvornou příponu (*-e-*, *-ne-*, *-je-*, *-i-*):

<i>neseši</i>	→	<i>nes-e-ši</i>	→	<i>-e-</i>	→	sloveso I. třídy
<i>znaješi</i>	→	<i>zna-je-ši</i>	→	<i>-je-</i>	→	sloveso III. třídy
<i>trъpiši</i>	→	<i>trъp-i-ši</i>	→	<i>-i-</i>	→	sloveso IV. třídy
<i>mineši</i>	→	<i>min-e-ši / mi-ne-ši ?</i>	→	<i>-e- / -ne- ?</i>	→	sloveso I. třídy / II. třídy ?
<i>рънеši</i>	→	<i>ръn-e-ši / ръ-ne-ši ?</i>	→	<i>-e- / -ne- ?</i>	→	sloveso I. třídy / II. třídy ?
<i>pečeši</i>	→	<i>peč-e-ši / pek-je-ši ?</i>	→	<i>-e- / -je- ?</i>	→	sloveso I. třídy / III. třídy ?
<i>plačeši</i>	→	<i>plač-e-ši / plak-je-ši ?</i>	→	<i>-e- / -je- ?</i>	→	sloveso I. třídy / III. třídy ?

Ad 2. Jak je patrné ze čtyř posledních dokladů (*mineši*, *рънеši*, *pečeši*, *plačeši*), v případě některých ambigních forem nám podoba 2. osoby nepomůže rozhodnout, která ze dvou možností je správná.

Správné zařazení podoby *pečeši* X *plačeši* umožní podoba 1. osoby:

<i>pekъ</i>	→	<i>pek-ъ</i>	→	<i>-ъ-</i>	→	sloveso I. třídy
<i>plačъ</i>	→	<i>plač-ъ (< plak-jъ)</i>	→	<i>-jъ-</i>	→	sloveso III. třídy

Ad 3. U sloves *mineši*, *рънеši* podoba infinitivu jednoznačně zařazuje daná slovesa ke svým vzorům.

<i>minъti</i>	→	<i>mi-nъ-ti</i>	→	<i>-nъ-</i>	→	sloveso II. třídy
<i>peъti</i>	→	<i>pe-∅-ti</i>	→	<i>-∅-</i>	→	sloveso I. třídy

Na základě infinitivní formy stanovujeme podtyp:

<i>nesti</i>	→	<i>nes-∅-ti</i>	→	<i>-∅-</i>	→	sloveso I.A a) třídy
<i>znati</i>	→	<i>zna-∅-ti</i>	→	<i>-∅-</i>	→	sloveso III.A a) třídy
<i>trъpěti</i>	→	<i>trъp-ě-ti</i>	→	<i>-ě-</i>	→	sloveso IV.B třídy

<i>miŋoti</i>	→	<i>mi-nŋ-ti</i>	→	<i>-nŋ-</i>	→	sloveso II.B třídy (<i>-nŋ-</i> následuje po vokálu)
<i>pęti</i>	→	<i>pę-Ŏ-ti</i>	→	<i>-Ŏ-</i>	→	sloveso I.A třídy
<i>pešti</i>	→	<i>*pek-Ŏ-ti > pešti</i>	→	<i>-Ŏ-</i>	→	sloveso I.A třídy
<i>plakati</i>	→	<i>plak-a-ti</i>	→	<i>-a-</i>	→	III.B b) třídy

CVIČENÍ

1. Spojte staroslověnský slovesný vzor s třídou

<i>prositi</i>	–	
<i>plakati</i>	–	
<i>nesti</i>	–	
<i>minŋti</i>	–	
<i>trъpěti</i>	–	
<i>dvignŋti</i>	–	
<i>znati</i>	–	
<i>zъvati</i>	–	
<i>žęti</i>	–	
<i>lajati</i>		

2. U jmenovaných sloves určete atematická slovesa

viděti, iměti, chotěti, věděti, dati, stati, čisti, mošti, klati, byti, dovlěti, jasti, pluti

3. U přítomných slovesných forem a) identifikujte přítomní kmenotvornou příponu neboli téma (-e-, -ne-, -je-, -i-), b) tato slovesa zařadte do slovesné třídy (I. – II. – III. – IV.)

	přítomní téma	slovesná třída
<i>sloveši</i>		
<i>bořetъ</i>		
<i>kričite</i>		
<i>sъchnete</i>		
<i>slyšitъ</i>		
<i>věrujetъ</i>		

<i>dьmeši</i>		
<i>pojemъ</i>		
<i>stanete</i>		
<i>glagoleši</i>		

4. U následujících infinitivů identifikujte infinitivní kmenotvornou příponu neboli téma: *-Ø-, -nq-, -ě-, -i-, -a- (-ova-)*:

	infinitivní téma	slovesná třída
<i>načęti</i>		
<i>roditi</i>		
<i>krъstiti</i>		
<i>trěbovati</i>		
<i>rešti</i>		
<i>stignęti</i>		
<i>pokryvati</i>		
<i>ubijati</i>		
<i>žęti</i>		
<i>lomiti</i>		
<i>bъrati</i>		
<i>mręti</i>		
<i>tonęti</i>		
<i>vidęti</i>		
<i>žiti</i>		
<i>kapati</i>		

5. Následující slovesa zařad'te do slovesné třídy: I.A. – I.B. – II.A – II.B. – III.A.a) – III.Ab) – III.B.a) – III.B.b) – IV.A. – IV.B a určete vzor *nesti* – *zvati* – *dvignoti* – *minoti* – *znati* – *žeti* – *lajati* – *plakati* – *prositi* – *trpěti*:

	třída	vzor
<i>vesti, vedŏ, vedeši</i>		
<i>slaviti, slavŭ, slaviši</i>		
<i>vesti, vezŏ, vezeši</i>		
<i>mrěti, mьrŏ, mьreši</i>		
<i>brati, boŕŏ, bořeši</i>		
<i>vlěšti, vlěkŏ, vlěčeši</i>		
<i>kajati, kajŏ, kaješi</i>		
<i>načeti, načьnŏ, načьneši</i>		
<i>žeti, žьhŏ, žьheši</i>		
<i>pasti, padŏ, padeši</i>		
<i>viděti, viždŏ, vidiši</i>		
<i>teti, tepŏ, tepeši</i>		
<i>mlěti, melŏ, meleši</i>		
<i>mrěti, mьrŏ, mьreši</i>		
<i>klasti, kladŏ, kladeši</i>		
<i>běsedovati, bьsedujŏ, bьseduješi</i>		
<i>otęti, otьmŏ, otьmeši</i>		
<i>usъnŏti, usъnŏ, usъneši</i>		
<i>žiti, živŏ, živeši</i>		
<i>drъžati, drъžŏ, drъžiši</i>		
<i>lъjati, lějŏ, lėješi</i>		
<i>dŏti, dьmŏ, dьmeši</i>		

<i>imati, jemlŏ, jemleši</i>		
<i>pluti, plovŏ, ploveši</i>		
<i>propęti, proręnŏ, proręneši</i>		
<i>kapati, kaplŏ, kapleši</i>		